

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ДРУГОГО МОДЕРНУ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 1(36), с. 12–17

Окреслено практичне поле взаємодії національної держави і процесу глобалізації. Незважаючи на стрімку її загрозу щодо національних держав (особливо у тих країнах, які традиційно були колоніями і напівколоніями і власної національної державності як автохтонного утворення не мали), ця категорія залишається основною для здійснення політичного та політологічного аналізу.

На сьогодні аналіз феномену держави є однією із популярних наукових розвідок. Нові дослідження цієї проблематики були зумовлені актуальністю аналізу взаємодії держави і громадянського суспільства, що в ХХ – на початку ХХІ ст. були спричинені хвилями демократичних перетворень у Західному та Східному світах. І якщо до цього часу увагу науковців передусім було зосереджено на аналізі сутнісно-змістовного наповнення категорії держави, то новітня епоха вимагає дослідження саме векторів і напрямів взаємодії держави і громадянського суспільства.

З цього приводу М. Головатий [1, 7] влучно зазначає, що умовами актуалізації проблеми взаємодії суспільства і держави є такі моменти: низка спільних та особливих рис взаємодії держави і суспільства; специфічне наповнення діалектики їх взаємовідносин; вплив сучасних трансформаційних тенденцій на їх взаємодію. Справді трансформаційні та глобалізаційні засади актуалізують дослідження проблематики держави як політичного феномену.

Новітні глобалізаційні тенденції поставили питання про вірогідність подальшого існування держави як феномену і, відповідно, загострили питання про доцільність його теоретичного аналізу. Можливо, ця проблематика разом із інтенсифікацією процесу інтер-

націоналізації поступово відходить у минуле разом із зменшенням ролі і значення категорії національної держави. Можливо, більш актуальним є аналіз категорії суспільства і похідних від неї “глобальне суспільство”, “наднаціональний світ”. І чи не доцільно говорити про “відживання” терміну “держави”, що зумовлено процесом глобалізації?

На ці питання чіткої відповіді сьогодні не знайдемо ні серед прибічників глобалізації як новітнього суспільно-політичного феномену, ні серед її супротивників. Спробуємо окреслити контрверсійне бачення цієї проблеми, зокрема, у контексті компонентів, що формують імідж, категорії національної держави.

Актуальність розвідки у зазначеному напрямі обумовлено тим фактом, що сучасна зміна соціально-політичного, економічного, культурного, духовного, світоглядного вимірів нашого буття дала підстави сучасникам говорити про неспроможність категорії “національна держава” забезпечувати семантичне навантаження функціонального контексту тих цілей і завдань, які ще зовсім недавно було покладено на зазначене утворення. Зокрема, цікавою з цієї точки зору є праця У. Бека, у якій, зокрема, наголошено, що нині формується новітнє утворення політики, яке містить перехрестя неіснуючих

меж, старих і нових кордонів тощо. Останні на сьогодні сприймаються дещо інакше (якщо раніше оперували поняттями “національна політика”, “національна держава” тощо; то тепер зустрічаємо нові – наприклад, такі як “транснаціональна світова внутрішня політика”) [2]. Перебіг змін дає підстави стверджувати (зокрема, див. У. Бек [2, 18]), що національна односторонність і обмеженість стає все більш неможливою і поступається об’єктивним передумовам “метагри світової політики”. Другий Модерн, який гармонійно замінює Перший, розмиває суверенітет національних держав, передає владу транснаціональним структурам, і тим, певною мірою, нівелює значення самої категорії “національна держава”.

Інші дослідники стверджують, що перехід до Другого Модерну, який зумовлює конфлікт старих і нових соціальних структур, не можна досліджувати без врахування сутнісно-змістовного наповнення феномену глобалізації, яка, як новітнє соціально-політичне явище, має дуже багато діалектичних суперечностей. Один із яскравих учасників сучасного глобалізаційного дискурсу – Р. Робертсон [3] – стверджує, що глобалізація є настільки багатогранним феноменом, що його не можна розглядати лише з економічного ракурсу, а потрібно також врахувати його релігійні, духовні, світоглядні складові. На думку дослідника, саме глобалізація – це постійно зростаюча пов’язаність світу, збільшення взаємозв’язків у ньому, усвідомлення самого себе світу як єдиного простору, але при цьому, суспільства, регіони і сучасна цивілізація у цілому просто змушені виборювати своє “законне право” на самоідентифікацію. Звідси випливає логічне запитання: чи гармонійним є заміщення такого актора як “національна держава”, який тривалий час повністю детермінував характер міжнародних відносин, на новітнє утворення, як, наприклад, “транснаціональна корпорація” чи “міжнародний союз”.

Таке доволі двозначне розуміння категорій “національна держава” та “Другий Модерн” і зумовило мету розвідки – дослідити дихотомію взаємодії цих феноменів і спробу-

вати обґрунтувати доцільність аналізу процесу іміджеутворення. Адже якщо дефініція національної держави відживає себе як даність – чи доцільно тоді говорити про ефективність формування іміджу цієї самої національної держави.

Серед найважливіших публікацій за цією проблематикою (аналіз глобалізації та її впливів на соціополітичний вимір сучасного буття) слід назвати праці У. Бека [2], З. Бжезінського [4], Р. Інглхарта [5], П. Штомпки [6], В. Цапфа [7] та ін. З вітчизняних досліджень дуже цікавою є монографія М. Козловець, яку присвячено вивченню феномену національної ідентичності у вимірі викликів глобалізації [8; 15].

Завдання наведеної розвідки, – окреслити дефініційне поле феноменів “глобалізації” та “національної держави”; розглянути іміджеві компоненти державотворення; проаналізувати вектори взаємодії національної держави та глобалізації.

Відомий російський дослідник А. Панарін щодо феномену глобалізації зазначає, що вона є процесом послаблення традиційних територіальних, соціокультурних та державно-політичних бар’єрів (які колись ізолювали народи один від одного і водночас оберегали їх від невпорядковуваних зовнішніх впливів) і становлення нової, “безпротекційністської” системи міжнародної взаємодії та взаємозалежності. Ці два аспекти – зміцнення культурного плюралізму світу та разом з цим його глобалізація – вимагають від політологів якісного переформатування нашої науки [17, 10]. Вбачається потреба у перегляді тих категорій, які ще нещодавно визначали увесь зміст політичної науки, відповідно до яких рухалася уся політична думка. Однею з цих категорій є “національна держава”.

Держава як родова категорія розглядається рядом науковців з точки зору субстанційного, інституційного, процесного, онтологічного, гносеологічного, міжнародного та деякими іншими підходами. Ще Аристотель, від якого власне і торує до нас традиція аналізу держави, зазначав, що “... це не спільність місця проживання, вона не створюється з метою запобігання образам чи заради зруч-

ності обміну... Вона з'являється лише тоді, коли виникає заради благодатного життя" [9, 461–462].

Національна держава, за влучним висловом Г. Голосова, як категорія на сьогодні встигла застаріти, а її роль поступово зменшується внаслідок зростання світової торгівлі, посилення транснаціональних корпорацій в економіці, підвищення ролі асоціацій завдяки Європейському Співтовариству, яке поступово розширюється, і цілої низки інших факторів [10]. Дослідник виокремив чотири етапи її розвитку: 1) державне будівництво; 2) національне будівництво; 3) досягнення масової участі; 4) введення політики розподілу. Хоча тут Г. Голосов цілком слушно зазначає, що такі етапи функціонування пройшли тільки держави Західної Європи, в інших частинах світу послідовність та тривалість цих етапів може варіюватися. Водночас, для сучасної системи міжнародних відносин категорія національної держави, як і раніше, виступає основною формою політичної організації [10].

Глобалізація, як явище, набагато давня категорія, ніж її форми, а тим паче, їх окреслення у політичній думці. Виокремлюють низку наукових підходів щодо тлумачення глобалізації, які варіюються від обожнення та возвеличення цього процесу, до його неприйняття та тотального заперечення. Так, наприклад, М. Трофименко визначає такі глобалізаційні школи: класична школа (І. Валерстайн, Р. Робертсон, Д. Хелд, С. Хангтінгтон); школа трансформістів (У. Бек, О. Білорус, Е. Гідденс, Д. Розенау); школа гіперглобалістів (К. Омае) і школа скептиків (Дж. Томсон) [11]. Саме глобалізація тісно пов'язана з феноменом суспільства Другого Модерну.

Український дослідник М. Єнін з цього приводу зазначає, що Другий Модерн фіксує якісно нову стадію функціонування сучасних суспільств, при цьому гармонійно виходячи з попереднього етапу — Першого Модерну. І цей перехід неможливо пояснити без аналізу глобалізації як феномену. На думку М. Єніна, глобалізація є вищою стадією інтернаціоналізації світових господарських зв'язків, яка пов'язана з революцією в галузі

телекомунікації і комп'ютерних технологій, а також становленням глобальної економіки, головними діючими агентами якої стають транснаціональні корпорації [12, 51].

Якщо транснаціональні актори визначають характер міжнародних відносин, а глобалізація, як Сучасна даність, розширює контакти між людьми, робить безпрецедентними за масштабами і глибиною обмін цінностями, ідеями, способом життя, то, звісно, з цим феноменом потрібно рахуватися. Не можна заперечувати факти, що глобальні потоки товарів, ідей, людських ресурсів і капіталу можуть сприйматися як загроза, зокрема, самотності національної культури і національної держави.

З цього приводу, у Доповіді про розвиток людини цілком слушно зазначено, що для того, щоб глобальні потоки не призводили до маргіналізації та ізоляції окремих культур, а сприяли нормалізації у галузях торгівлі, імміграції та інвестицій, необхідним є плюралістичний підхід, який би ґрунтувався на визнанні різноманітності та багатоманіття самотності [13, 106]. Проте, як засвідчує практика, набагато складніше дотримуватися цього гасла, ніж його проголосити.

Як результат того факту, що суспільство Другого Модерну набирає своїх обертів, є факт зменшення організаційного, матеріального та нематеріального впливів національної держави у сучасному світі.

Вже запропоновано безліч шляхів вирішення цієї проблеми. Видається, доречним було б дослідити ще один напрям — проведення оптимізації процесу творення позитивного іміджу сучасними державами світу.

Країни світу по-різному керують цим процесом (або не звертають увагу на нього, проте це не означає, що він не плине стихійно). Як результат, маємо позитивний чи негативний імідж тієї чи іншої країни. Наразі ми говоримо виключно про процес оптимізації іміджевих характеристик як такої ідеї національної держави — можливо, це звучить дещо незвично.

Отже, по-перше, важливим є прийняття самої ідеї суспільства Другого Модерну, яка виступає для будь-якої національної держа-

ви передумовою (або стартом) процесу формування іміджу. Кожна країна має достатньо чітко зрозуміти для себе всі загрози та можливості постмодернізаційних реалій сучасного буття. По-друге, сам процес формування іміджу держави складається з таких аспектів, як політична, економічна, соціальна, культурна, військова, міжнародна, релігійна (якщо характер світської та релігійної влади достатньо чітко диференційовано) складові. По-третє, формування ефективного іміджу держави є комунікаційним процесом, який діє здебільшого у сфері семантичного наповнення, ніж у матеріальній та нематеріальній сферах. Тому детальний аналіз та робота з семантичним простором є необхідною умовою досліджень як у теоретичній науці, так і впровадженні у практику. По-четверте, актуальним у процесі позитивної іміджотворчості є розуміння становлення за системи сучасного соціуму Другого Модерну новітнього світогляду та окреслення якісно інших космополітичних цінностей, які б ґрунтувалися не на сліпій констатації превалювання значення та ролі Заходу, а на розумінні виваженості та нагальності подальшого укорінення ідеї плюралізму думок як у матеріальній, так і в ідеальній площинах.

Як бачимо, робота з іміджем держави є системним утворенням, тому вимагає до себе комплексного підходу силами методології науки, її теорії та практики. Другий Модерн надав величезний виклик самій ідеї національної держави, проте за умови вдумливого підходу цей виклик може бути перетворено на позитивну можливість.

За умов Першого Модерну (модернізаційного суспільства) ми говорили здебільшого про політичний, економічний, соціальний, культурний, військовий, міжнародний імідж країни, то Другий Модерн, крім видових характеристик (тобто того чи іншого образу конкретної країни), вимагає перегляду елементів творення іміджу самої ідеї національної держави (тобто родова категорія). Це збільшує вагомість зусиль, які необхідно докласти як до роботи щодо оптимізації іміджу країни, так і вимагає прискіпливої уваги і до іміджу держави.

Неважко передбачити численні закиди щодо можливих прорахунків цього дослідження. Зокрема, з точки зору доцільності розводити категорії “держава” і “країна”; хтось поставить під сумнів обґрунтованість ідеї чіткого (а можливо, і обмеженого з позицій логіки та здорового глузду) розмежування політичного, економічного, міжнародного, соціального, військового іміджів країни. Але, мабуть, найбільше запитань може викликати сама ідея протистояння негативним тенденціям суспільства Другого Модерну у знищенні феномену національної держави за допомогою використання інструментарію іміджології. Тим не менше, зацікавлена дискусія та конструктивний діалог щодо обґрунтованого спростування або ж підтвердження наведеної тут концепції вбачаються корисними для дослідження глобалізаційних феноменів.

Також, навряд чи очікуються суперечки відносно того, що сутнісно-змістовне наповнення Другого Модерну несе в собі низку викликів і загроз, і для їх нівелювання, як представникам науки, так і людям, які стоять осторонь неї (але не осторонь суспільних процесів), необхідно виробити якісно новий тип мислення, який би адекватно відповідав на виклики цього самого суспільства. Такий світогляд має ґрунтуватися на визнанні стратегії мультикультуралізму як визначальної детермінанти сучасних міжнародних, економічних, соціально-політичних, культурних, релігійних, військових відносин. Нині, навіть говорять про певну глобальну етику [14], головними принципами якої є рівність, права і відповідальність людини, демократія, захист меншин, мирне врегулювання конфліктів і справедливі перемовини.

Справді, повага до самої ідеї світового різноманіття має стати стрижнем функціонування системи міжнародних відносин, і саме багатоманіття, як зазначається у вже згадуваній нами Доповіді про розвиток людини [13], сприяє свободі та збагачує життя людей. Людині має бути надано можливість і варіанти вибору, а в разі тотальної уніфікації різних сфер свобода вибору зменшується. Виходить, що суспільство Другого Модерну, якщо дозволити йому і надалі не тільки знищувати

межі національних держав, а й дискредитувати саму їх ідею і доцільність до існування, знищить себе. Маємо зважити на той факт, що другим (але рівнозначним за значенням до глобалізації) елементом епохи постмодерного соціуму є демократизація, яку уявити собі поза свободою вибору украй важко.

М. Козловець справедливо наголошує на тому, що на сьогодні проблематика ідентичності та ідентифікації посилюється тотальним переосмисленням ціннісних орієнтацій сучасного людства. І процеси глобалізації ще більше загострюють цю тематику в науковому та практичному полях аналізу. Низка держав постали перед вибором: або вирішувати проблему кризи національної ідентичності, або відмовитися від бажання сформулювати, оформити та реалізувати конкурентоспроможну стратегію розвитку. Паралельно з такими категоріями, як космополітизація, мультикультуралізм, цивілізаційні розломи, маємо пам'ятати про феномен національної ідентичності, що аж ніяк не зникає — лише трансформується відповідно до глобалізаційних реалій [8].

Справді, глобалізація істотно зменшила значення національної держави як базової одиниці у політологічному і політичному аналізах, що особливо позначилося на країнах периферії та напівпериферії світової системи. Крім того, низка країн, які в минулому були колоніями і зовсім нещодавно спробували (або їх змусили) побудувати національні держави, одразу зазнали того руйнівного впливу глобалізації. Проте, незважаючи на ці факти, говорити, як зазначає М. Козловець, про політичну “смерть” національних держав, розмивання та деактуалізацію етнічного, ми не можемо, адже значущість поділу світу саме за цим критерієм залишається незаперечною [8, 7]. До речі, дуже цікавою є ідея М. Козловець щодо розгляду ідентичності як складного багатовимірного і багатогранного соціального феномену, який характеризується гнучкістю, множинністю, рухомістю, незавершеністю, контекстуальністю, що реалізується у певному соціальному контексті [15].

Тобто, наявні вагомні підстави для твердження щодо необхідності гармонійного

співіснування феноменів національної держави і суспільства Другого Модерну і, навіть, оптимізації цього процесу, зменшення кількості тих каменів спотикання, які вже з'явилися унаслідок необдуманого національної та світової політик, а також запобігання подальшій появі нових. Вибір інструментарію, що можна було б застосувати з метою поліпшення такого співіснування (чи навіть його гармонізації), є доволі широким. Зокрема, не в останню чергу до таких засобів належать і методи іміджології як науки.

Отже, іміджеві інструменти функціонування країни (використовуючи позитивний досвід різних суб'єктів політичної карти світу) можуть бути застосовані з метою нівелювання негативних тенденцій суспільства Другого Модерну щодо ідеї національної держави.

Певні форми оптимізації процесу позитивного формування іміджу держави, зокрема, деталізація його складових з використанням наявного теоретичного та емпіричного досвіду, вбачаються предметом подальших розвідок.

Література

1. Головатий М. Ф. Суспільство і держава: концептуальні засади взаємодії у процесі суспільно-політичних трансформацій та модернізації політичної системи України // 36. наук. пр. / Становлення і розвиток української державності. — МАУП. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”. — Вип. 7. — 2012. — С. 7–17.
2. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика / Пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника; послесл. В. Г. Федотовой, Н. Н. Федотовой. — М.: Прогресс-Традиция; Издат. дом “Территория будущего”, 2007. — 464 с. (Сер. “Университетская библиотека Александра Погорельского”).
3. Робертсон Р. “Возвращение” религии и конфликтная ситуация мироустройства. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127585/>.
4. Бжезинский З. Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI века // США: ЭПИ. — 1994. — № 4. — С. 112–121.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Политич. исслед. — 1997. — № 4. — С. 6–32.

6. Штомпка П. Теории модернизации, старые и новые. Последние “воплощения” эволюционизма: Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова / Социол. социальных изменений. — М.: Аспект Пресс, 1996. — С. 170–186.

7. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития // Социол. исследования. — 1998. — № 8. — С. 14–26.

8. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 558 с.

9. Арістотель. Політика. — К.: Основи, 2005. — 239 с.

10. Голосов Г. В. Сравнительная политология: Учеб. — 3-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Изд-во Европ. ун-та, 2001. — 368 с.

11. Трофименко М. В. Глобалізація: підходи, школи, визначення. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://isfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-syste>

my-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protseesu/183-protsesey-rehionalizatsii/407-hlobalizatsi-ya-pidkhody-shkoly-vyznachennya.

12. Єнін М. Н. Еліта і маси в суспільстві другого модерну // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2010. — № 891. — С. 50–56.

13. Доклад о развитии человека 2004: Культурная свобода в современном многообразном мире: Пер. с англ. — М.: Изд-во “Весь Мир”, 2004. — 328 с.

14. World Commission on Culture and Development 1995; UN 2000a.

15. Козловець М. А. Глобалізований світ як супермаркет нестабільних ідентичностей. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/kultura/2009_4/26.pdf.

16. Панарин А. С. Политология: Учеб. пособие. — М.: Гардарики, 2002. — 480 с.

Національна держава в контексті сучасної реальності відчуває на собі низку викликів (особливо ті країни, які традиційно такого історично сталого утворення не мають). Ці процеси загострює глобалізація, яка є іманентною ознакою сучасного буття. Другий Модерн, що поступово замінює Перший, ставить під загрозу доцільність існування феномену національної держави. Такий факт знищення останньої незмінно призводить до відходу від самої ідеї свободи вибору (зокрема, чи існувати тому або іншому народу у просторі обособленої держави, чи перейти в інтернаціональну площину). Таким чином, деактуалізація ідеї національної держави Другим Модерном зумовлює прецедент його самознищення — адже за відсутності свободи вибору не можна говорити про функціонування суспільства постмодерних реалій.

Национальное государство в контексте современной реальности испытывает на себе ряд вызовов (особенно в тех странах, которые традиционно такого исторически устойчивого образования не имеют). Эти процессы обостряет глобализация, что является имманентным признаком современного бытия. Второй Модерн постепенно заменяет Первый и ставит под угрозу целесообразность существования феномена национального государства. Такой факт уничтожения последнего неизменно приводит к уходу от самой идеи свободы выбора (в частности, существовать ли тому или иному народу в пространстве обособленного государства или перейти в интернациональную плоскость). Таким образом, деактуализация идеи национального государства Вторым Модерном приводит к прецеденту его самоуничтожения — ведь при отсутствии свободы выбора нельзя говорить о функционировании общества постмодернистских реалий.

In the context of the modern reality the national state meets a number of challenges (especially in those countries which traditionally don't have such historic formations as a national state). Especially these processes are aggravated by globalization which is the immanent sign of the modern being. The Second Modern, which gradually changes the First, jeopardizes the expediency of the existence of such phenomenon as a national state. Such fact of the destruction of the latter leads directly to the rejection of the idea of a free choice (in particular, should one or another state exist in the space of a local selfcentered state or should it get transformed into the international one). In such a way, the deactualisation of a national state by the Second Modern leads to the precedent of its self destruction, because without the freedom of choice we can't speak about the functioning of a postmodernism reality society.

Надійшла 4 грудня 2012 р.